

RASPRAVE I ČLANCI

MOMČILO PAVLOVIĆ, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 94(497.11)"1945/1948"
323(497.1)"1945/1948"
329(497.11)"1945/1948"

ZATIRANJE POLITIČKOG PLURALIZMA U SRBIJI 1945–1948*

APSTRAKT: U članku se, na izvorima prvog reda, analizira aktivna politika jugoslovenskih komunista na zatiranju političkog pluralizma u zemlji i gušenje stranaka. Pažnja je posvećena tajnoj policiji, oblicima njenog rada i pritiska na pojedince i grupacije koji su bili označeni kao opozicija, „narodni neprijatelji“ i „nenarodni elementi“. Analizirano je i zatiranje Demokratske stranke za koju su komunisti smatrali da je jedina realna opozicija, a vođa stranke Milan Grol percipiran je kao predvodnik opozicije i centar reakcije.

Ključne reči: Demokratska stranka, Radikalna stranka, Narodni front, opozicija, narodni neprijatelj, Srbija, KPJ, Josip Broz Tito

Kraljevina Jugoslavija je u rat 1941. godine ušla sa razbijenim političkim strankama, koje su od 1929. bile zabranjene a od 1931. obnovljene samo kao jugoslovenske što je značilo da su morale imati odbore na čitavoj teritoriji Kraljevine.¹ U ratnim okolnostima stranački život je bio potpuno onemogućen i osim ličnih kontakata nije postojalo organizovano partijsko nastupanje u prvim godinama rata. Mada političke stranke u tim uslovima nisu bile organizovane snage, njihovim vođstvima je u emigraciji i od saveznika priznavan legitimitet i oni su tako nastupali, uprkos činjenici da se odluke donosile na bazi konsultacija sa-

* Rad je deo projekta *Konflikti i krize – saradnja i razvoj u Srbiji i regionu u 19. i 20. veku* (47030), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

¹ Iako su u periodu 1931–1938. parlamentarni izbori održani tri puta (1931, 1935. i 1938. godine) na njima su učestvovala samo Jugoslovenska nacionalna stranka (JNS), Jugoslovenska radikalna zajednica (JRZ) i druge. Stare stranke kao Radikalna, Demokratska, Savez zemljoradnika koje su do 1929. delovale pod tim nazivima nastavile su aktivnost preko svojih lidera koji su pripadali tzv. Udruženoj opoziciji, a članovi su se više identifikovali i raspoznavali po starim strankama nego prema strankama koje su nastale u doba ličnog režima kralja Aleksandra I Karadorđevića. – Više o političkim strankama u Kraljevini Jugoslaviji: Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd 1970; Isti, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*, Beograd 1970; Dragan Tešić, *Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935–1939*, Beograd 1997; Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969; Mira Radojević, *Udružena opozicija 1935–1939*, Beograd 1994; *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, knj. 1–2, priredio Momčilo Pavlović, Beograd 2008.

mo između nekolicine ljudi, ili samog predsednika. Zbog takve situacije politički život izražen kroz stranke prestao je da postoji u dotadašnjoj formi gotovo na celoj jugoslovenskoj teritoriji.² Ličnosti iz dotadašnjih građanskih stranaka delom su se potpuno povukle iz javnog života, a delom su saradivale sa okupatorom. Izvestan broj održavao je veze sa ravnogorskom organizacijom Draže Mihailovića, ili je u njoj aktivno učestvovao. Manji broj bivših građanskih političara priključio se partizanskom pokretu. Kako se rat bližio kraju ljudi koji su se bavili politikom počeli su da se aktiviraju na različitim stranama i kod oba pokreta otpora.

Završetak rata pobudio je nove nade za oživljavanje političkog života u zemlji, ali sa oslobođenjem nisu došle i političke slobode. Za komuniste – iako je rat bio završen – politički obračuni sa neistomišljenicima predstavljali su nastavak ratnih sukoba. Oni su čvrsto držali sve konce vlasti u svojim rukama, odlučni da ne pitajući za cenu eliminišu sve političke protivnike koje su poslovično smatrali neprijateljima zemlje i naroda i odlučni da beskompromisno brane tekovine revolucije, odnosno svoju vlast. Iako se sporazumima sa kraljevskom vladom Komunistička partija Jugoslavije obavezala da će omogućiti slobodan i nesmetan politički život u zemlji, njena strategija bila je usmerena na eliminaciju odnosno ukidanje stranaka i ostvarivanje potpunog političkog jedinstva.³

Do sazivanja Ustavotvorne skupštine zakonodavna vlast pripadala je AVNOJ-u, koji je proširen predstavnicima političkih stranaka i grupa koje se nisu kompromitovale saradnjom sa neprijateljem. Tako je AVNOJ prerastao u Privremenu narodnu skupštinu (PNS). Izvršna vlast u zemlji pripadala je jedinstvenoj vladi, ali su glavnu reč u njoj vodili komunisti. Međutim PNS i jedinstvenu vladu, kojoj je dat atribut privremena, kontrolisali su komunisti a centar odlučivanja nalazio se u Politbirou CK, uskom telu visokih predstavnika KPJ, na čelu sa Titom.

Zadobivši međunarodni legitimitet komunisti su se okrenuli učvršćivanju vlasti u zemlji i stvaranju potpunog političkog jedinstva. Rešenje su našli u predratnoj ideji Narodnog fronta koja je sada dobila sasvim drugi značaj i služila kao politički okvir za ostvarenje namera KPJ. Preko organizacija Narodnog fronta

² U rasparčanim jugoslovenskim oblastima vladalo se, uglavnom, putem ratnih ili okupacionih provizorijuma, koji su onemogućavali normalan politički život. Jedini izuzetak u tome činila je donekle Nezavisna Država Hrvatska (NDH), gde se i pored ustaškog totalitarizma u skučenim formama održavao i život HSS, a delimično i JMO.

³ U prvim razgovorima predstavnika komunističke vlasti u zemlji i kraljevske vlade izraženim u sporazumima Tito–Šubašić nije bilo govora o uspostavljanju političkih stranaka, ali da bi se politika sporazuma sprovela u delo bili su potrebni izbori. A izbori sa jednom strankom i jednom listom nisu demokratski izbori. Zato su sredinom novembra 1944. Edvard Kardelj, potpredsednik NKOJ i Ivan Šubašić, predstavnik kraljevske vlade, odleteli u Moskvu na razgovore sa Staljinom o „promeni sporazuma“ sa kojim je Staljin, verovatno u dogovoru sa Čerčilom, bio saglasan. Po povratku iz Moskve, 7. decembra 1944, zaključen je aneks sporazuma kojim je predviđeno da će izbori za Ustavotvornu skupštinu biti održani najkasnije tri meseca posle oslobođenja zemlje na osnovu Zakona o izborima za Ustavotvornu skupštinu koji će „garantovati punu slobodu izbora, zbora i udruživanja, slobodu štampe, opšte i tajno glasanje kao i obrazovanje kandidatskih lista svake političke partije odvojeno ili udruženih političkih partija“.³ Ovim aneksom je potvrđeno faktičko stanje i stvorene mogućnosti za obnavljanje višestranačkog sistema u Jugoslaviji.

komunisti su neutralisali vođstva političkih stranaka, izazivali rasepe u njima i time ih slabili i odvajali od članstva koje je bilo obuhvaćeno frontovskim organizacijama, za čiji program su morali da se zalažu svi njegovi članovi.⁴ U Narodnom frontu Srbije početkom 1945. našlo se šest stranaka i grupa, a van NF samo neke političke grupe.

Pregled političkih stranaka

Na političkoj pozornici u Jugoslaviji 1945. pojavilo se trinaest političkih stranaka, ne računajući KPJ, od čega na području Srbije devet. Komunisti su preko svojih organa bezbednosti pratili rad 13 stranaka i velikog broja pojedinaca, pripadnika stranaka koje su smatrali neprijateljima.⁵

<i>Stranka</i>	<i>Vođa</i>	<i>Status</i>
Demokratska stranka	Milan Grol	van fronta
Narodna radikalna stranka	Miloš Trifunović	van fronta
Jugoslovenska republikanska stranka	Jaša Prodanović	u Frontu
Narodna seljačka stranka	Dragoljub Jovanović	u Frontu
Zemljoradnička stranka	Milan Gavrilović	deo van Fronta, deo u Frontu
Socijalistička partija	Živko Topalović	u Frontu
Socijal-demokratska partija Jugoslavije	Nedeljko Divac	u Frontu
Samostalna demokratska stranka	Savica Kosanović	u Frontu

Obnavljanje rada i legalizacija stranaka mogli su se obaviti na dva načina: davanjem izjave o pristupanju Jedinostvenom narodnom frontu (JNOF), odnosno Narodnom frontu (NF); podnošenjem zahteva nadležnim vlastima, to jest Ministarstvu unutrašnjih poslova za odobrenje rada strankama prema zakonu. (Pojedine stranke su na oba ova načina obnovile svoj politički život, Republikanska stranka, Socijalistička i druge.)

Većina pomenutih stranaka obnovila je formalno delatnost do jeseni 1945, podnoseći prijavu nadležnim organima, osim KPJ i Zemljoradničke stranke.⁶ Dobar deo ovih stranaka, koje su pre rata bile marginalnog političkog znača-

⁴ Više o tome: Branko Petranović, *Narodni front u političkom sistemu Jugoslavije 1945–1949*, Istraživanja, br. 8, Novi Sad 1979.

⁵ Osim navedenih, na prostoru van Srbije delovale su i bile praćene Hrvatska seljačka stranka, Slovenska ljudska stranka, Hrvatska republikanska seljačka stranka i Hrišćansko socijalistička stranka Slovenije.

⁶ Gotovo sve pomenute stranke obnovile su i formalno delatnost do jeseni 1945. u skladu sa Zakonom o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima od 25. avgusta 1945, koji je predviđao da stranke i udruženja koji su postojali pre 6. aprila 1941. ako nameravaju da obnove svoj rad moraju podneti prijavu nadležnim vlastima s potpisima članova svih organa (glavnog, upravnog i nadzornog odbora) ili pojedinaca, sa programom ili statutom stranke odnosno udruženja. Jedino Zemljoradnička stranka i KPJ nisu podnele zahteve za obnovu rada na ovaj način. U posleratnom periodu nije zapažena značajnija aktivnost Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS),

ja, saradivao je sa komunistima u Narodnom frontu, što ih je vodilo obeščlanjivanju, tihoj asimilaciji i konačnom nestanku sa političke scene. Proces njihovog gašenja uglavnom je okončan do sukoba sa Informativnim biroom (IB) 1948. godine. Samo nekoliko stranaka, odnosno grupa u njima, zadržalo je dosledan opozicioni stav.

Opozicija kao neprijatelj naroda

Komunisti su opoziciju videli i doživljavali kao neprijatelja. „Opozicija predstavlja sve ono staro, ono što je nekada bilo na vlasti. Opoziciju sačinjavaju oni koji su, kad su bili na vlasti, ugnjetavali pojedine narode Jugoslavije, onemogućavali socijalnu pravdu, tlačili radne mase. To su ljudi iz opozicije. A mi smo u dobrom položaju jer nosimo progres. Narod je za taj progres, narod je za novu Jugoslaviju, onakvu kakvu mi stvaramo... A opozicija hoće ono staro, ono što je nekad bilo u staroj Jugoslaviji. U novoj Jugoslaviji, međutim, ima vrlo malo ljudi koji hoće opet ono staro.

Ja ovu našu „opoziciju“ ne nazivam opozicijom. Opozicija u jednoj državi ne slaže se s izvjesnim taktičkim stvarima, hoće nešto bolje, ona zauzima opozicioni stav prema režimu ili prema vladi. Kod nas opozicija nije takva. Ona nije dala nijednu ideju koja bi bila bolja od onoga što smo mi dali u programu Narodnog fronta. Ona uopće i nema programa. To nije opozicija. To je onaj stari lager neprijatelja naroda, koji vuku točak historije natrag, a točak ih okreće oko sebe i, razumije se, smrviće ih“.⁷

Komunisti su polazili od potrebe ostvarivanja političkog jedinstva na čelu sa KPJ i stava da su političke ličnosti i stranke krive za rat i raspad zemlje, da predstavljaju buržoaske krugove koji se bore za vlast i moć, zatim da je većina stranaka, posebno u Srbiji, podržavala pokret Draže Mihailovića računajući „da

Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) i dr. – Momčilo Pavlović, *Politički programi Demokratske, Narodne radikalne, Jugoslovenske republikanske, Socijalističke i Socijaldemokratske stranke iz 1945*, Istorija XX veka, br. 1/1985, 119–155.

⁷ *Razgovor Tita sa poljskim novinarima 2. oktobra 1945*, Borba, 3. oktobar 1945. – Kao glavni ideolog komunističke partije Đilas je naročito bio oštar prema Grolu: „Ljudi kao Milan Grol koji su u toku rata dopunili svoje političko vaspitanje u inostranstvu, u emigraciji, kao članovi emigrantskih vlada ili kao krupne figure čitavog tog emigrantskog brloga spleta, izdaje, špijunaže, zločina, karijerizma i korupcije, izgubili su s tim zakonima nadu da će moći usuti vodu u Titovo vino, natjerati vođstvo oslobodilačkog pokreta da skrene s puta kojim je narod povelio i na koji ga je narod postavio... U nedostatku jačeg i većeg, mali konfuzni političar Milan Grol, konzervativni intelektualac, po porijeklu Nijemac, po kulturi Francuz, po politici velikosrbini, frazer o demokratiji, koji nikad nije umio ni imao snage da shvati svu veličinu zblaganja u našim narodima i koji je cio vijek proveo u nadmudrivanju, trebalo bi da postane barjaktar tog pohoda, ili bar, po unaprijed smišljenom planu, ako voda ne razblaži vino, ili ako uopšte ne bude ni usuta u vino, otvori seriju pohoda koji bi onemogućili da se dovrši veliko djelo naroda Jugoslavije, a pomogli da se kompromituje u inostranstvu borba koju su vodili narodi Jugoslavije i u kojoj su dali stotine hiljada života i neprocjenjiva materijalna bogatstva“. Ili: „Iza opozicije kriju se čudovišta izdaje i zločina. Iza intelektualne glave Milana Grola viri Draža Mihailović, vire Ljotičevići i Nedićevići ideolozi koji čekaju spas od Grolovske demokratije“ – *Borba*, 22. septembar, 1945.

uz pomoć DM pokreta i saveznika uzme vlast u svoje ruke po odlasku Nemaca“, kao i činjenice da su se u toku rata stranke potpuno raspale kao jedinstvene političke organizacije. Shodno tome, oni su preko svojih organizacija revnosno pratili aktivnosti stranaka i posebno stranačkih lidera, a u svojim analizama izvodili zaključke o njihovoj delatnosti, namerama i ciljevima, sa preciznim uputstvima policijskim organima kako da se ponašaju prema opoziciji, koja je smatrana neprijateljem zemlje i naroda. Za operativne potrebe OZNE i kasnije službe unutrašnjih poslova sačinjeno je nekoliko elaborata o političkim strankama u Jugoslaviji, u kojima se daje istorijski pregled razvoja stranaka i političkog života u zemlji. Ti elaborati su obuhvatali i podatke o aktivnostima stranaka odnosno stranačkih ličnosti i njihov rad na „špijunsko-subverzivnoj osnovi“.⁸

Ulazak u Narodni front – linija podela u strankama

Iako pravih stranaka nije bilo niti su mogle da se organizuju uprkos izdatim rešenjima za rad već se radilo o delovima rukovodstava i manjim grupama članova okupljenih oko glavnih odbora pojedinih stranaka, komunisti su i njima pridavali veliki značaj.

Narodni front – dugo Antifašistički front – po zamisli vođstva KPJ predstavljao je široku političku organizaciju koja objedinjava sve ono što je označeno kao „napredno“, bilo pojedinačno ili grupno, podrazumevajući i političke stranke. Ako su prihvatale program fronta kao svoj, strankama je bilo dozvoljeno da kao političke grupacije pristupe NF. Program Narodnog fronta, čim je donet, označen je jedino ispravnim i naprednim. Sve ono što je imalo drukčiji program, bilo je reakcionarno i neprijateljsko. To se posebno odnosilo na stranke koje su nastojale da van ove organizacije istaknu svoj program i da stvore stranačke organizacije. Budući da Demokratska stranka Milana Grola nije htela da pristupi NF, preko mehanizama propagande bila je napadana kao reakcionarna stranka koja želi povratak na staro. Isticano je da se njena zalaganja za demokratiju ne mogu ostvariti mimo Narodnog fronta, jer je, navodno, to „najdemokratskija organizacija u kojoj postoje različita mišljenja“. Da bi pospešili rascep u stranci komunisti su u NF uvukli istomišljenike ili tajne članove KP iz Demokratske stranke dajući ovoj grupi širok publicitet i mogućnost da napada Grola i „njegovu kliku“ kao reakcionarnu. Ovu grupu su predvodili V. Zečević, ministar unutrašnjih poslova i M. Carević. Ovaj primer pokazuje da je KPJ na pitanju ulaska u Narodni front napravila snažnu političku diferencijaciju u redovima predratnih političkih stranaka, razbijajući ih ili politički umrtvljujući.⁹

⁸ *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, knjiga 1 i 2, priredio Momčilo Pavlović, Beograd 2008. Posebno interesantna je knjiga – priručnik pod naslovom *Građanske stranke u Jugoslaviji*, štampana za potrebe Škole za unutrašnju upravu 1956, u godini kada političkih stranaka u zemlji uopšte nije ni bilo.

⁹ „Neki dan bilo je kod mene oko 36 delegata Demokratske partije. A vođa te partije, kao što vam je poznato, jeste Grol, koji se odvojio od svojih pristalica. Kod mene su bili ljudi seljaci,

Uzimajući u obzir stav stranačkih rukovodstava prema Narodnom frontu „bivše građanske stranke“ podeljene su u četiri grupe:

1. Prva grupa obuhvata stranke koje su u celini ostale van Narodnog fronta i odbacile svaku saradnju sa njim kao: Narodna radikalna stranka, Hrvatska seljačka stranka i Slovenska ljudska stranka. Izuzetak su činili pripadnici ovih stranaka koji su u toku rata prišli NOP-u.

2. Drugu grupu čine stranke čiji je „napredni deo“ prišao NF, a drugi „reakcionarni“ ostao po strani odbijajući saradnju sa njim. Tako je NF-u prišlo „napredno krilo“ Demokratske stranke na čelu sa Ivanom Ribarem, Vladom Zečevićem, Milošem Carevićem i drugima. Od Zemljoradničke stranke NF-u je prišla grupa na čelu sa Brankom i Vasom Čubrilovićem, Markom Vujačićem i drugima, a od Samostalne demokratske stranke grupa sa Savom Kosanovićem, Hinikom Krizmanom i ostalima.

3. Trećoj grupi pripadaju stranke koje su sa kompletnim rukovodstvom ušle u NF, smatrajući ga koalicijom stranaka u kojoj svaka od njih može voditi samostalnu politiku, pa kad su uvideli da to ne mogu ostvariti oni su se povukli iz NF-a, bilo delimično ili kao celina. To su Socijal-demokratska stranka na čelu sa Nedeljkom Divcem i Veljkom Kovačevićem; Socijalistička stranka sa Miloradom Belićem i Bogdanom Krekićem i Narodna seljačka stranka na čelu sa dr Dragoljubom Jovanovićem.

4. Četvrtu grupu čine stranke čije je kompletno rukovodstvo, osim pojedina, prišlo NF-u. Tu spadaju: Republikanska stranka sa Jašom Prodanovićem, Vladom i Stanojem Simićem; Hrvatska republikanska seljačka stranka formirana po završetku rata od pristalica HSS-a koji su učestvovali u NOB-u na čelu sa Franom Frolom i dr.; Hrišćansko socijalistička stranka Slovenije na čelu sa Edvardom Kocbekom koja je 1941. prišla Osvobodilnoj fronti i Ujedinjena zemljoradnička stranka koja je stvorena posle oslobođenja (posle istupa i hapšenja Dragoljuba Jovanovića), od „naprednijih delova“ Narodne seljačke stranke sa Ninkom Petrovićem i Zemljoradnička stranka sa braćom Čubrilović i drugim.¹⁰

nekadašnji poslanici, sastavni dio Demokratske stranke. Oni su imali u Beogradu zemaljsku konferenciju i poslije toga su došli k meni. Ja sam dva sata razgovarao s njima i nisam vidio nikakve razlike između njih i nas. I oni i mi smo u Narodnom frontu. Oni rade u narodnim odborima, rade na obnovi naše zemlje. Pitao sam ih da li ima pogrešnih postupaka od strane naših narodnih vlasti. A oni kažu: ima, ali to nije iz zle namjere, nego iz neznanja. Kod tih demokrata nisam vidio ono što vidim kod Grola i njegove male grupice. „Demokrati“ oko Grola neće da vide ništa što je pozitivno. Oni vide samo negativne stvari i tim negativnim stvarima stalno bombarduju. A pravi demokrati vide ono što je pozitivno i razlikuju pozitivno od negativnog i za negativno kažu da ćemo zajednički ukloniti i popraviti“. – *Razgovor Tita sa poljskim novinarima 2. oktobra 1945*, Borba, 3. oktobar 1945. Više o ovom pitanju: Branko Petranović, *Narodni front u političkom sistemu Jugoslavije 1945–1949*, Istraživanja, br. 8, Novi Sad 1979; Vojislav Koštunica i Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam*, Beograd 1983; Momčilo Pavlović, *Istorija Demokratske stranke 1941–1952*, 245–249.

¹⁰ Oko saradnje u NF dolazilo je do sukoba i razmimoilaženja gotovo u svim stranačkim vodstvima. Tako još 1945. iz NF-a istupa grupa „desnih“ zemljoradnika na čelu sa Kostom Kostićem. U Republikanskoj stranci „neznatno desno krilo“ sa Gligorijem Vukojevićem vrši pritisak na

Prokomunističke frakcije u strankama

<i>Stranka</i>	<i>Frakcije</i>
Demokratska	I. Ribar, V. Zečević, M. Carević
Radikalna	Bata Dimović, Stamenko Stošić
Zemljoradnička	Braća Čubrilovići, Marko Vujačić
Samostalna demokratska stranka	Sava Kosanović, Hinko Krizman
Narodna seljačka stranka	Ninko Petrović

Policijski pogled na rad stranaka

Svaki pokušaj rukovodstava stranaka da se organizuju i javno istupe u političkom životu zemlje komunisti su suzbijali na razne načine, smatrajući da su gotovo svi oni koji su se vratili u zemlju „agenti kapitalističkih obaveštajnih službi koji se odmah aktivno uključuju u neprijateljsku delatnost svojih stranačkih grupa“.¹¹ „Od samog početka rad građanskih stranaka imao je za cilj da onemogući zdrav razvoj političkog života u Jugoslaviji i angažovanje svih snaga u obnovi zemlje. Oni nastoje da razviju partijske sukobe na bazi svojih uskopartijskih interesa kako bi oslabili jedinstvo naših naroda i doveli do strane intervencije.

Tako se odmah posle oslobođenja razvija živa aktivnost političke reakcije na čelu sa ostacima rukovodstva bivših građanskih stranaka. Njihov osnovni zadatak je oživljavanje stranačkog života, reorganizovanje i popuna glavnih odbora, stvaranje nižih organizacija na terenu i međusobno povezivanje stranaka u cilju zajedničkog istupanja... Glavni odbori stranaka i njihovi klubovi postaju centri okupljanja i aktivnosti političke reakcije“.¹²

Posebno su karakteristične ocene rada dve najjače predratne političke stranke, Radikalne i Demokratske.

Od radikala iz Glavnog odbora, naročito aktivnim smatrani su Ante Radojević, Lazica Marković, Milutin Kopša, Milentije Simović i drugi, kao i Miša Trifunović po dolasku iz emigracije. „Radeći na povezivanju pristalica stranke radikali istupaju sa parolom ujedinjenja svih radikalskih funkcija, uključivši i radikalski deo iz JRZ. Oko Glavnog odbora stranke okupljaju se i ostali reakcionarni elementi i pripadnici raznih profašističkih organizacija.

Nastojeći da onemoguće konsolidovanje stanja u zemlji i konačno oslobođenje zemlje, radikali izdaju letak u kome osuđuju upućivanje na klanicu (Sremski front) neobučениh omladinaca. Dalje traže demobilizaciju vojske naročito omladine, raspuštanje milicije, ukidanje prekih vojnih sudova za civilna lica, uspostavljanje redovnog i nezavisnog sudstva, ispunjenje u celini sporazuma Tito–Šubašić, garantovanje građanskih sloboda, slobodu od straha, povlačenje svih

rukovodstvo i Glavni odbor stranke da istupi iz NF-a. I u ostalim strankama koje su prišle NF-u postojale su grupe koje su zauzimale različit stav prema NF.

¹¹ Iz emigracije su dolazili pojedini stranački lideri (Milan Grol, šef Demokratske stranke, Miša Trifunović, šef Radikalne stranke, dr Šubašić i dr Šutej članovi rukovodstva HSS, Mato Rusković iz Zemljoradničke stranke, Franc Snoj, funkcioner Slovenske ljudske stranke i drugi).

¹² M. Pavlović, *Istorija Demokratske stranke 1941–1952*, 231.

zakona donetih od Privremene skupštine, obavljanje izbora za Ustavotvornu skupštinu pod kontrolom strane komisije itd.

Radikali prijavljuju rad stranke sa njenim stranim programom koji im je odobren. Od samog početka u rukovodstvu stranke dolazi do podvojenosti po pitanju aktivizacije i samostalnog istupanja stranke. Jedini su smatrali, pošto je stranka prijavljena da treba početi sa njenim organizovanjem popunom Glavnog odbora sa mladim aktivnijim ljudima, kao i da stranka javno istupa u političkom životu zemlje na izborima itd. Radikali su pokušavali da pokrenu svoj list kao organ stranke, sličan Grolovoj „Demokratiji“, ali su po prestanku izlaženja „Demokratije“ i oni odustali od te namere. Na planu angažovanja stranke ističu da treba raditi postupno i to prvo kroz okupljanje u stranačkim prostorijama „Pariz“, a zatim da se pređe na formiranje stranačkih organizacija u Beogradu a posle i u unutrašnjosti.

Grupa na čelu sa Mišom Trifunovićem smatrala je da stranka u ovim uslovima ne može samostalno istupati već treba konspirativno da radi na povezivanju sa ostalim strankama da stvara političke blokove, jer jedino na taj način može predstavljati ozbiljnijeg političkog partnera Narodnom Frontu. Oni su bili mišljenja, da će doći do sukoba između zapadnih sila i SSSR-a i da će se unutrašnje jugoslovensko pitanje rešiti intervencijom spolja, pa su samim tim smatrali da je stanje u zemlji privremenog karaktera. Iz tih razloga nastojali su da se organizuju i povežu sa ostalim buržoaskim političkim grupama kako bi u momentu intervencije bili pripremljeni, a s druge strane da se ne bi izlagali pritisku i udaru narodnih vlasti.

Pojedini članovi rukovodstva stranke povezuju se sa emigracijom, stranim ob. službama i stranim novinarima dajući im lažne i tendenciozne izveštaje o stanju u zemlji. Međutim pošto radikali ne uspevaju da izvrše zamišljenu reorganizaciju i učvršćenje stranke, a takođe ne ostvaruju političke blokove sa drugim strankama, njihova aktivnost za izbore 1945–46 godine, svodi se na neprijateljsku agitaciju i propagandu i pozivanje svojih pristalica na apstinenciju.

Njihovi pokušaji na povezivanju i okupljanju pristalica stranke nisu uspeheli tako da se čitava aktivnost Radikalne stranke svela uglavnom na užu krug oko Glavnog odbora i pojedinih članova, od kojih su većina kroz razne forme neprijateljske delatnosti otkriveni i suđeni i tako kompromitovani.¹³

Od demokrata predmet posebne pažnje bili su Milan Grol, Savko Dukanać, Dragić Joksimović, Nikola Đonović i drugi članovi Glavnog odbora stranke. Osim lista *Demokratija* kao organa stranke, kod demokrata je „naročito zapažena aktivnost ilegalnih organizacija „Demokratske omladine“, u čijim se redovima najvećim delom nalaze mlađi intelektualci koji su u toku rata bili u četnicima ili četničkoj omladinskoj organizaciji JURAO.¹⁴

¹³ *Isto*, 231.

¹⁴ „Po pitanju organizacije stranke, taktiziranja i njenog istupanja, takođe dolazi do podvojenosti. Na traženje nekih članova da stranka samostalno izađe na izbore sa svojim listom Grol

„Stranki je odobren rad ali kao i ostale ne izlazi na izbore samostalno, niti u sklopu sa ostalim građanskim strankama, jer nije došlo do ostvarenja njenih političkih kombinacija, te se i ona odlučuje na apstinenciju. I kod Demokrata se čitava aktivnost stranke svela na uži krug oko rukovodstva stranke i pojedinih grupa „demokratske omladine“, zbog čega se stranka nije mogla politički afirmirati, niti kao politička organizacija javno istupati.“

Reakciju treba uništiti

Gotovo sve političke grupe koje nisu saradivale sa komunistima smatrale su za „reakcionarne grupe građanskih političara, ma koliko međusobno razjedinjene i u ranijoj borbi oko vlasti zavađene, sada se sjedinjuju i zajednički istupaju protiv postojećeg državnog i društvenog uređenja u zemlji. Tako ostaci razjedinjene buržoazije, organizujući se politički, čekaju pogodan momenat da pređu u kontraofanzivu, računajući na pomoć inostranstva. Međutim, pošto nisu imali oslonca u širokim masama i zbog izdajničke delatnosti kompromitovana, kao i usled unutarstranačke surevnjivosti oslabljena, stranačka vođstva nisu mogla izvršiti organizaciju svojih stranaka i kroz političku borbu suprotstavljajući se liniji KP i Narodnog fronta, čiji je uticaj stalno jačao. Sve političke kombinacije na liniji stvaranja političkih blokova kao opozicije Narodnom frontu u cilju jedinstvenog istupanja na izborima ostale su bez uspeha. Plašeći se poraza na izborima i daljeg kompromitovanja kao i naših mera, sve stranke odlučuju se na apstinenciju šireći neprijateljsku agitaciju i propagandu o jednopartiskom sistemu, diktaturi KP da u zemlji nema slobode udruživanja štampe itd.“ Smatrano je da je rad ovih političkih ličnosti „štetočinski i saboterski“, a njihove aktivnosti „rad kroz razne forme neprijateljske delatnosti.“

Te forme neprijateljske delatnosti stranaka podeljene su na dva perioda:

1. „Kontrarevolucionarna delatnost pripadnika građanskih stranaka prvih godina posle oslobođenja“;
2. „Oživljavanje neprijateljske aktivnosti građanskih političara posle izlaska rezolucije IB“.

U prvom periodu, do izbora za Ustavotvornu skupštinu 11. novembra 1945. aktivnost stranačkih ličnosti smatrana je „kontrarevolucionarnom“ i povezano sa zapadnim kapitalističkim silama. Ova aktivnost se ispoljavala „kroz najoštrije ilegalne forme neprijateljskog delovanja na liniji stvaranja političkih blokova, ilegalnih političkih i terorističkih organizacija, špijunaže, pomaganja

je, plašeći se poraza i mera narodnih vlasti, govorio da demokrati ne mogu u tadašnjoj situaciji izići samostalno na izbore jer bi izgubili što bi značilo slabljenje autoriteta i likvidaciju stranke. I 1947 god. pojedini članovi Glavnog odbora Dukanac, Joksimović i dr. predlažu da Demokratska stranka ide na opštinske izbore i da nastupi samostalno sa svojom listom u Beogradu, radi probe. Ovaj predlog oni su pravdali da vlasti u Beogradu neće vršiti pritisak zbog mešanja Zapada no Grol je i taj predlog odbio sa istom motivacijom. Slično radikalima i demokrati se aktiviziraju naročito na izbore 1945. i 1946. g. kada pokušavaju da kroz stvaranje raznih političkih blokova sa drugim strankama istupe kao opozicija Narodnom frontu.“ – *Isto*, 233.

banditizma, uspostavljanja veza i koordiniranja zajedničkog rada sa emigracijom, širenja prevratničke agitacije i propagande, sabotiranja naših privrednih i drugih mera, štetočinstva itd.“

Jedna od „najstalnijih formi neprijateljske aktivnosti svih ostataka građanskih stranaka“ bila je agitacija i propaganda, koja je imala „prevratnički karakter“. ¹⁵ Sve kritike, čak i dobronamerni predlozi predstavnika stranaka u PNS smatrani su neprijateljskom akcijom. U takvim okolnostima svako artikulisanje političkih stavova ili svaka stranačka aktivnost bili su onemogućeni i opasni, jer je hapšenje visilo u vazduhu svakog trenutka.

Komunisti su smatrali da su usmena agitacija i propaganda bile stalan i osnovni oblik neprijateljskog delovanja. Jedna od karakteristika u njenom sprovođenju bilo je korišćenje stranačkih prostorija – klubova gde su na zajedničkim sastancima građanski političari diskutovali o političkim problemima, zauzimali stavove i preko mreže svojih pristalica prenosili ih dalje. U nekim stranačkim prostorijama bilo je zavedeno i dežurstvo (radikali), kako bi se stalno održavao međusobni kontakt. Zato su stranačke prostorije i stanovi predstavnika stranaka bili predmet posebne opservacije, odnosno danonoćnog, čak ne i diskretnog nadgledanja. Posebno su praćene prostorije i stanovi predstavnika Demokratske stranke M. Grola, D. Joksimovića i drugih. ¹⁶ Kada su izgubili stranačke prostorije,

¹⁵ „Neposredno posle oslobođenja kada buržoazija još uvek gaji nade da će intervencijom zapadnih sila doći do restauracije kapitalizma u Jugoslaviji, forme neprijateljske delatnosti imaju daleko oštriji karakter no što je to bio slučaj docnije. Otuda je jedna od bitnih karakteristika za agitaciju i propagandu u ovom periodu, ta da je ona imala prevratnički karakter. Buržoaski političari nastojeći na različite načine da održe psihozu nesigurnosti postojećeg društvenog uređenja permanentno su širili vesti o skoroj promeni od proleća do proleća, otvoreno pozivali na obaranje postojećeg sistema itd. da bi sam razvoj događaja koji je išao u suprotnom pravcu učinio njihove prognoze deplasiranim i smešnim. Sve ove verzije i alarmantne vesti o nestabilnosti poretka, o intervenciji Zapada itd. imale su za cilj da spreče konsolidovanje zemlje i odvrte mase od učešća u akcijama koje je organizovao Narodni front za obnovu i izgradnju zemlje. Naročito je prvih godina posle oslobođenja (1945–1946 g.) razvijena neprijateljska propaganda po pitanju izbora. Nemajući snage da se u političkoj borbi suprotstave Narodnom frontu i hteli su da umanje značaj izbora, građanski političari kroz razne forme agitacije i propagande ističu da u zemlji nema demokratije, da KP kroz jednopartijski sistem ostvaruje svoju diktaturu, da izbori nisu demokratski bez savezničke kontrole itd. Ovim parolama oni su nastojali da prikriju prave razloge zbog kojih nisu išli na izbore, tj. svoju političku slabost i izolovanost od mase.“ – *Građanske stranke u Jugoslaviji*, priručnik štampan za potrebe Škole za unutrašnju upravu, Beograd 1956.

¹⁶ U ovom smislu karakterističan je slučaj poslanika i pripadnika Glavnog odbora DS-a dr Dragića Joksimovića koji je praćen a kuća mu je bila pod neprestanom prisмотрom. Pošto praćenje nije prestalo Joksimović je napisao pismo OZNI o praćenju i špijuniranju kuće: „Ima mesec dana kako se izvesni nepoznati mi ljudi vrzmaju i danju i noću po gustim kukuruzima oko moje vile u Pančenoj ulici br. 4 reon V. Primitio sam da me neki od ovih ljudi, kada izjutra pođem sa vile u kancelariju redovno prate ... Jutros me je od zgrade Pravnog fakulteta do blizu crkve Sv. Marka pratio jedan radnik koji je od zgrade V reona do zgrade Pravnog fakulteta bio i u tramvaju blizu mene. U trenutku pisanja ovog podneska (pošte) označava da se radnik nalazi se još preko puta zgrade moje kancelarije. Dostavljam još i to da su u ponedeljak, još pre 11 meseci, moji ukućani oko 9 sati uveče primetili dva čoveka kako spavaju u kukuruzu neposredno uz ogradu zadnje strane moje vile. Odmah je o ovome obavesthen milicajac koji se nalazio ispred moje vile. Ovaj milicajac

sastanke su održavali po stanovima rukovodilaca stranaka i drugim mestima, gde su pristalice iz unutrašnjosti zemlje dobijale instrukcije.¹⁷

Druga karakteristika neprijateljske agitacije i propagande prvih godina posle oslobođenja nađena je u pismenoj propagandi. Uprkos izjavama Tita, Moše Pijade i drugih vodećih ljudi da je sloboda štampe zagarantovana, priručnik *Građanske stranke u Jugoslaviji* označio je kao neprijateljske legalne listove stranaka, ali i polulegalni i ilegalni štampani materijal, letke, pisane parole itd. koje su rasturane preko mreže pristalica, a naročito omladinske organizacije stranaka. U takve listove su ubrajani organ Demokratske stranke *Demokratija*, Zemljoradničke stranke *Male novine*, HSS-ov list *Narodni glas*.¹⁸

Dakle, svaka kritika, svaki prigovor, žalba i sl. tretirani su kao neprijateljska delatnost. Komunisti su sebe i svoju politiku smatrali nepogrešivom i neprikosnovenom. Kritika, posebno ako je dolazila od pripadnika stranaka, inkriminisana je kao krivično delo.

Onemogućavanje stvaranja političkih blokova

Poseban vid neprijateljske delatnosti predstavljao je pokušaj stvaranja političkih blokova „s ciljem objedinjavanja svih ostataka građanskih političkih grupa i ostale reakcije. A sve radi zajedničkog istupanja na planu stvaranja udružene političke opozicije kao protivteže liniji KP u Narodnom frontu. Ova forma je naročito zastupljena prvih godina posle oslobođenja, pred izbore 1945. i 1946.

je odmah krenuo u kukuruz na pokazano mesto pronašao označena dva čoveka i sproveo ih u odsek milicije koji se nalazi na uglu ulice Krfske i Sv. Nikole. Sve ovo saopštavam Ozni, s molbom da proveriti koji su to ljudi koji se neprekidno nalaze oko moje vile i koji me prate. Ako bi ovi ljudi bili izvesni odgovorni organi stvar je u redu. Za slučaj da pak to ne budu odgovorni organi, molim Oznu da preduzme protiv njih, ono što bude našla za shodno da treba preduzeti.“ – Početkom septembra 1945. policajci su posle ponoći upali u stan D. Joksimovića, koji je potom od Predsedništva Narodne skupštine tražio odgovor da li „narodna milicija ima pravo da bez ikakvog obrazloženog pismenog rešenja upada noću u stanove građana“, našta mu je odgovoreno da milicija nije znala o kome se radi i da je jedan omladinac-prolaznik prijavio da se tu drže sumnjivi sastanci. – AJ, fond Narodna skupština, f. 7. Pismo D. Joksimovića Predsedništvu Privremene narodne skupštine od 10. septembra 1945. i odgovor pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Srbije od 14. septembra 1945.

¹⁷ Usmena agitacija sprovodila se na taj način što su na sastancima užeg kruga pristalica sa rukovodiocima stranaka dobijane direktive koje su se preko mreže pristalica širile dalje. Bilo je uobičajeno da i pristalice iz unutrašnjosti prilikom dolaska u centrale stranaka redovno kontaktiraju sa rukovodstvima te su se tako neprijateljske parole, direktive i stavovi širili i u unutrašnjost. Dragoljub Jovanović, kao i drugi političari, dobijao je izveštaje sa terena o stanju na selu pa je taj materijal koristio za teoretske sastanke sa pristalicama.

¹⁸ I druge stranke su pokušavale da organizuju izdavanje svojih listova. Miša Trifunović i radikali oko Glavnog odbora otpočeli su pripreme za pokretanje *Samouprave* i u tu svrhu su prikupljali priloge od pristalica, ali im taj poduhvat nije uspeo. I građanske stranke koje su ušle u Narodni front štampale su svoje listove. Republikanska stranka je izdavala list *Republika*, Ujedinjena zemljoradnička stranka do kraja svog postojanja list *Selo*, a HRSS *Slobodni dom*. Iako je delatnost ovih listova bila na liniji NOF-a, u njima su često dolazile do izražaja izvesne antisocijalističke tendencije. – *Isto*.

Stvaranje političkih blokova vršeno je na inicijativu zapadnih obaveštajnih službi i političkih organizacija... i njihovi agenti u pojedinim građanskim strankama. Politička emigracija takođe daje direktive u tom smislu“. U priručniku su posebno obrađeni Agrarno-socijalističko-demokratsko-republikanski blok, Građansko-demokratski, Srpski front i Stranka narodnog sporazuma. Demokratska stranka Milana Grola vezivana je za stvaranje građansko-demokratskog bloka. Iako su stranačke vođe razgovarale o ovim temama a ujedinjavanje pred izbore postala nužnost, ipak nije došlo do realizacije nijednog političkog aranžmana ni pred izbore 1945. a ni kasnije.¹⁹

Stvaranje Građansko-demokratskog bloka direktno je vezivano za saradnju demokrata i radikala. „Već marta 1945. dolazi do razgovora između Milana Grola, šefa Demokratske stranke i Ante Radojevića, zamenika šefa radikalne stranke o tome kako i na koji način okupiti stranke i grupe političara koji nisu pristupili Narodnom frontu. Dolaskom Miše Trifunovića iz emigracije ova se akcija nastavlja još življe. U cilju ostvarenja političke opozicije oni su se dogovorili kako prići njenom organizovanju. Miša Trifunović je pored rada u radikalnoj stranci trebao da dođe u vezu sa političarima bivše JRZ i desnim zemljoradnicima Milana Gavrilovića, koji nisu prišli Narodnom Frontu. Grol je uzeo za sebe da razgovara sa Kostom Kumanudijem iz JNS, Šutejom iz HSS i Savom Kosanovićem iz Samostalne demokratske stranke. Inicijativu i podstrek strankama ovog bloka davala je engleska obaveštajna služba. Kao što se vidi on je imao šire međustranačke razmere u cilju zajedničkog istupanja na izborima 1945. U isto vreme i na potstrek iz inostranstva i engleskih predstavnika u našoj zemlji otpočela je grupa republikanaca akciju za stvaranje jedinstvenog bloka demokratskih stranaka pod vođstvom republikanaca. U ovaj blok Republikanske stranke trebalo je da uđu demokrati, radikali, Šutejeva grupa HSS kao i Kosanovićeva. Po izjavi Jevremovića, sekretara Republikanske stranke, ovaj blok bi pripremio građanske stranke za navodno pretstojeće promene u Jugoslaviji.

¹⁹ „Stvaranje agrarno-socijalističko-demokratsko-republikanskog bloka poteklo je od desnih zemljoradnika Koste Kostića i Mate Ruskovića, koji su pridobili jedan broj socijalista i republikanaca sa desnog krila stranke. Potom su njih dvojica sa socijalistom Slavoljubom Petrovićem otišli u Zagreb na predgovore sa predstavnicima HSS Franjom Gažijem i Tomom Jančikovićem o stvaranju bloka građanskih stranaka izvan Narodnog fronta kao opozicije u izbornoj kampanji za Ustavotvornu skupštinu 1945. U razgovorima u Zagrebu sa funkcionerima HSS-a Šutej je tražio da se u blok uključe i druge građanske stranke kao Grolova Demokratska stranka itd. Kostić i Rusković, plašeći se prestiža Demokratske stranke u Srbiji, smatrali su da kombinacija sa reakcionarnim buržoaskim strankama (Demokratskom i Radikalnom) nije popularna već da je bolje ostvariti vezu zemljoradnika, socijalista i HSS-a koja bi predstavljala „napredovanje“ i jaču opozicionu grupu. Kostić i Rašković priznajući u diskusiji da ne stoje dobro u sopstvenoj stranci, kao i zbog straha od prestiža drugih stranaka nisu mogli da sastave zajedničku platformu niti organizaciono da ostvare politički blok ovih grupa. U stvaranju ovog bloka najviše su se angažovali Franjo Gaži i Mato Rašković, koji su kao agenti Intelidžens servisa radili po njegovim direktivama. Iako nije došlo do organizovanja bloka, ova akcija je dala podstreka nekim građanskim strankama u Narodnom frontu – kao Republikanskoj i drugim da pred Narodni front postave svoje usko partijske zahteve o većem broju poslaničkih mandata.“ – *Isto*.

I posle izbora za Ustavotvornu skupštinu nastavljeni su kontakti između Grola, Ante Radojevića, Šuteja kao i drugih građanskih političara u istom smislu. Premda su pojedini mladi funkcioneri ovih stranaka bili naročito zagrejani za stvaranje političkih blokova i njihovo istupanje u javnom političkom životu pa i na izborima do toga nije došlo već su se razgovori završavali u donošenju zajedničke odluke za davanje direktive svojim stranačkim pristalicama pozivajući ih na apstinenciju na izborima.²⁰

Politički blokovi, kako je ocenjeno, nisu formirani zbog „nepovezanosti stranaka sa masama, njihove unutarstranačke i međustranačke surevnjivosti kao i jakih pozicija Narodnog fronta u širokim narodnim masama.“ Nigde ni pomena o policijskom i partijskom pritisku.

U delu u kome se analizira „neprijateljska delatnost građanskih političara na liniji špijunaže“ ocenjeno je da su predstavnici gotovo svih političkih stranaka radili za nemačku, britansku, američku ili sovjetsku obaveštajnu službu. Što se tiče demokrata komunisti su smatrali da agentura ruske obaveštajne službe zapo-

²⁰ „Seljački blok Jugoslavije“. Pošto su pokušaji sa stvaranjem političkih blokova izvan Narodnog fronta propali izabrana je nova forma organizovanja bloka svih seljačkih stranaka u okviru Narodnog fronta i njihovog povezivanja sa HSS-om i ostalim građanskim strankama izvan Narodnog fronta. Tu akciju otpočeo je Dragoljub Jovanović, šef Narodne seljačke stranke, po direktivama stranih službi i emigracije. Stvaranje Seljačkog bloka bilo je pod neposrednim uticajem engleske obaveštajne službe, najpre Klisolda a docnije Sitona Watsona mladeg, koji je ubrzao rad na njegovom organizovanju kao i pod uticajem još nekih diplomata sa kojima je Dragoljub Jovanović održavao veze. Na planu stvaranja „Seljačkog bloka“ razvija živu aktivnost i HSS na čelu sa Šutejom. Po direktivama stranih službi i Mačeka iz emigracije Siton Watson mlađi i Rendolf Čerčil obavestili su funkcionere HSS Šubašića, Šuteja, ing. Franju Gažiju, Toma Jančikovića da će ova akcija biti potpomognuta i pritiskom Londona. Osnovna zamisao ove akcije bila je, da se prvo stvori „Seljački blok“ od seljačkih i zemljoradničkih stranaka u Narodnom frontu sa Dragoljubom Jovanovićem na čelu a da se posle, oko ovog jezgra, prikupe i ostale stranačke grupe. Maja 1946. Dragoljub Jovanović održao je sastanak sa dvojicom poslanika svoje stranke i dvojicom iz HRSS (pop Salacan i Imro Filaković), koji su u HRSS delovali kao mačekovci. Na tom sastanku izradili su zajedničku platformu za osnivanje „kluba seljačkih stranaka“ u narodnom pretstavništvu. Franjo Gaži i Filaković održavali su stalni kontakt između Dragoljuba Jovanovića i vodstva. Jovanović istupa u Narodnoj skupštini protiv raznih zakonskih predloga i preko letaka rastura svoje govore u zemlji. Njega posećuju strani pretstavnici i dopisnici koji populariziraju njegovu akciju u inostranstvu objavljujući njegove izjave i govore u londonskom „Tajmsu“. Dragoljub Jovanović preko švajcarskog poslanstva održava veze sa svojim partijskim prijateljima u emigraciji i obaveštava ih o stanju u zemlji. Avgusta 1946. šalje svojim partijskim pristalicama i poslanicima letak u kome iznosi i ideje stvaranja „Seljačkog bloka“ koji sačinjavaju pristalice njegove i Narodne seljačke stranke, desno krilo Zemljoradničke stranke sa Kostićem, HSS sa Šutejom i Šubašićem, Slovenska ljudska stranka sa Franc Snajem, Kmetiška stranka kao i seljački borci iz Makedonije. Zbog njegovog neprijateljskog rada veći deo članstva Narodne seljačke stranke isključuje ga iz svojih redova, a on nastavlja i dalje sa povezivanjem ostalih reakcionarnih političara izvan NF održavajući stalni kontakt sa rukovodstvom HSS-a u Zagrebu i Snajem u Ljubljani radi zajedničke aktivnosti. Istovremeno se povezuje i sa Mačekom u emigraciji u cilju usmeravanja političke aktivnosti kako unutar zemlje tako i iz inostranstva. Maček odobrava njegov potez i daje mu uputstva za dalji rad. Dalja aktivnost na stvaranju ovog bloka razbijena je hapšenjem Dragoljuba Jovanovića i Franje Gažije, poznatog agenta Intelidžens servisa. Na procesu 1947. razgolićen je ovaj pokušaj, a njih dvojica raskrinkani kao agenti engleske obaveštajne službe.“ – *Isto*.

činje svoju aktivnost naročito od 1940. kad je otvoreno sovjetsko poslanstvo u Beogradu, ali njihova aktivnost i angažovanje na pridobijanju građanskih političara za rad po obaveštajnoj liniji počinju posle oslobođenja.

„Iz nekoliko primera jasno ćemo videti interes sovjetskih obaveštajaca za reakcionarne građanske političare. Preko svojih predratnih veza i agenata Metodija Milosavljevića, radikal- socijaliste, prof. Mihajla Radovanovića, samostalnog demokrate, Mite Dimitrijevića, poslanika JRZ i drugih, uspostavljali su veze sa ostalim reakcionarnim političarima kao Milanom Grolom i dr.“²¹

U delu koji govori o stvaranju ilegalnih neprijateljskih organizacija od strane pripadnika građanskih stranaka navedeno je da je situacija u zemlji izazvana agresivnim pritiskom SSSR-a i ostalih IB zemalja, uticala na stvaranje dve ilegalne organizacije stranačkih političara – „Srpski front“ i „Stranka narodnog sporazuma“ koje su razvile aktivnost u toku 1949. i 1950. godine.²² Ime Milana Grola vezivano je za stvaranje navodne Stranke narodnog sporazuma polovinom 1949. sa ciljem „uzimanja vlasti po izbijanju sukoba uz pomoć zapadnih sila.“

Vođstvo Srpskog fronta sačinjavali su: prof. Metodije Milosavljević, bivši diplomatski službenik i Radoslav i Živan Ugrišić.²³ Grupi su, navodno, pripa-

²¹ *Građanske stranke u Jugoslaviji*, štampano za potrebe Škole za unutrašnju upravu, Beograd 1956.

²² Navodni Srpski front kao ilegalnu organizaciju osnovali su bivši ministri i funkcioneri JNS Kosta Kumanudi, raniji član Demokratske stranke i Velja Popović. Organizovan je sa ciljem da u slučaju sukoba preuzmu vlast u svoje ruke uz pomoć zapadnih sila. Još u drugoj polovini 1948. ova dvojica počeli su sa okupljanjem građanskih političara u pomenutu organizaciju. Stvoren je odbor u koji su ušli Kosta Kumanudi i Velja Popović kao predstavnici JNS, profesor Milan Rajić kao demokrate, advokat Jovan Zdravković kao pripravnik, Danilo Milanović kao socijalista i dr Franc Smodej, katolički sveštenik i klerikalac. Odbor je imao zadatak da vodi poslove organizacije, pripremi nacrt budućeg državnog uređenja i radi na stvaranju državnog aparata odredivši unapred njegovo rukovodstvo. Bivšem generalu Žandarmerije Milutinu Stefanoviću koji je pripadao organizaciji dat je zadatak da izradi plan o organizovanju žandarmerije za momenat preuzimanja vlasti. Bivšem profesoru univerziteta Žarku Stuparu naloženo je da izradi projekat prevodenja privrede sa socijalističkog na privatno-kapitalistički sistem. Inženjeru Nikodiji Bogdanoviću stavljeno je u zadatak da ispita stav Engleza i Amerikanaca prema organizaciji i da eventualno zatraži materijalnu pomoć. Preko bivšeg ministra Prvislava Grizogona održavali su vezu sa francuskom ambasadam, a posle njegovog bekstva u inostranstvo trebalo je da ih on tamo predstavlja. Organizacija je, navodno, radila na proširenju nastojeći da obuhvati predstavnike svih gradskih stranaka kako bi u datom momentu predstavljala potpun nacionalistički blok i uz pomoć zapadnih sila uspostavila režim stare Jugoslavije na federativnom principu. Za ovu koncepciju pridobijeni su pojedini pravci Radikalne, Demokratske, Socijalističke, HSS-a SLS i Zemljoradničke stranke. Pred izbore održane 26. marta 1950. organizacija je nameravala da uputi memorandum predstavnicima zapadnih sila i traži njihovu intervenciju kako bi se omogućilo učešće gradskih stranaka na izborima. Juna 1950. ova grupa je razbijena i tako je okončana njena neprijateljska aktivnost – navedeno je u internom priručniku *Građanske stranke u Jugoslaviji*, Beograd 1956.

²³ „Milosavljević i Ugrišić su već bili suđeni zbog ilegalnog rada oko stvaranja demokrat-skog bloka i traženja intervencije zapadnih sila, upućivanjem memorandumu diplomatskim predstavnicima velikih sila u Beogradu. I Mitrović je nezavisno od njih pisao memorandum u kome je tražio intervenciju zapadnih sila u našoj zemlji kao i njihovu urgenciju za puštanje iz zatvora Lazice Markovića.“ – *Isto*.

dali i drugi političari kao i bivši poslanik Bogdan Ercegovac, a za njeno postojanje znali su i mnogi vodeći političari kao Nikola Uzunović, bivši predsednik vlade Milan Grol, Miša Trifunović i drugi, sa kojima su članovi organizacije dolazili u kontakt radi zajedničke akcije. Od Uzunovića su tražili da ispita stav američkog ambasadora Alena prema organizaciji kao i mogućnost dobijanja pomoći.

„Organizacija je imala za cilj stvaranje velike Srbije u koju bi ušle: Makedonija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina. Novostvorena država bila bi podeljena na oblasti kao naprimer Zetska oblast, Južna Srbija i sl. Na čelu oblasti stajao bi guverner koji bi istovremeno bio i član centralne vlade. Oblasti bi imale široku autonomiju u delokrugu svoga rada. Izabrali su monarhiju kao najpogodniji oblik vladavine. Da bi ostvarili ovakvu državu kao prvo trebalo je izvršiti razgraničenje sa Hrvatima pošto je organizacija bila na stanovištu da se sa Hrvatima ne može zajednički živeti i raditi. Sa parolom „Srbi na okup“ organizacija je nastojala da u svoje redove okupi sve reakcionarne elemente stavljajući im u izgled brzu promenu u zemlji, pozivajući ih da za takav momenat budu spremni“. Njihova aktivnost na proširenju organizacije prekinuta je hapšenjem njenih članova.²⁴

Brojna dokumenta OZNE i citirani priručnik pokazuju politiku komunističku prema političkim strankama u periodu 1945–1948. Uprkos mnogobrojnim izjavama i uveravanjima komunisti su imali jedan cilj – zatiranje stranačkog života i bilo kakve opozicije.

Zaključak

Bez stvarne snage u uslovima političkog i policijskog terora, atmosfere straha i nesigurnosti lične i imovinske, predstavnici političkih stranaka pokušavali su da ožive rad svojih stranaka, pazeći da ne budu označeni kao nosioci reakcije i antinarodni elementi.

Demokratska stranka se pod komunistima pokazala kao najorganizovanija i najborbenija politička grupacija ne samo u Srbiji već i u čitavoj Jugoslaviji. Radikalni su se potpuno povukli ne želeći da popune ni predviđena mesta u Privremenoj narodnoj skupštini, dok su Šubašić i Šutej, kao predstavnici Hrvatske seljačke stranke, uglavnom saradivali sa komunistima ne eksponirajući se previše. Milan Grol i njegovi istomišljenici su sami ili ponekad podržani od pojedinaца iz drugih stranaka kritikovali, predlagali, aktivno učestvovali u političkom životu zemlje, možda pomalo i naivno verujući da mogu da ublaže rigidan revolucionarni zanos komunistički. Demokratska stranka je zato bila jedina realna politič-

²⁴ „Pojedini članovi organizacije imali su određene zadatke na terenu. Tako je, na primer Bogdan Ercegovac, kao član organizacije rukovodio dizanjem ustanka u Baniji, izvršavajući na taj način direktive rukovodioca Milosavljevića. Pojedini članovi bili su zaduženi za rad sa omladinom itd. Za izbore od 26. marta 1950. očekivali su intervenciju i pritisak zapadnih sila na našu vladu da stvori kompromis sa građanskim strankama, u kom slučaju bi stranka Narodnog sporazuma izašla na izbore i ušla u koalicionu vladu sa komunistima. Pošto se to nije ostvarilo oni su i dalje svoje nade o dolasku na vlast zasnivali kroz novi rat uz pomoć zapadnih sila.“ – *Isto*.

ka snaga na političkoj pozornici posleratne Jugoslavije koja se javno i otvoreno suprotstavljala komunistima.

U neregularnim uslovima demokrate su uspele da očuvaju prepoznatljiv stranački identitet. Grolovci su uvek isticali Demokratsku stranku i govorili u njeno ime, a oni koje je Grol okupio oko sebe bili su mu odani čak i u trenucima velikih iskušenja pred koja su ih komunisti stavljali koristeći političke i u većoj meri policijsku prinudu ili ucene. Ma koliko se pojedinačno razlikovali, imali primedbe na Grolov karakter i zamerali mu neodlučnost i sporost, ipak su priznavali Grolov autoritet i poštovali ga kao šefa stranke.

Mi smo za sve novo što je dobro ali i za sve staro što je dobro – govorio je Dragić Joksimović, stradalnik od komunista, u Privremenoj narodnoj skupštini, formulišući politiku stranke. Kad je nestalo Demokratske stranke, nestalo je razložne kritike i privida kakve-takve demokratije.

Bilo da su se nalazile u Narodnom frontu ili bile izvan njega, da su saradivale sa KPJ ili se nalazile u opoziciji, koja je bila javno žigosana kao neprijateljska i izdajnička klika – političkim strankama u novoj vlasti nije bilo mesta. Uprkos mnogobrojnim izjavama, uveravanjima zapadnih diplomata i novinara, komunisti su imali samo jedan cilj – apsolutno političko jedinstvo pod vođstvom KPJ, odnosno jednog čoveka Tita. Delujući u takvom okviru i pod takvim uslovima, sve stranke su ubrzo ugašene a politički predstavnici učutkani. Mnogi su platili životima, mnogi robijama, ali ideja demokratije nije ugašena.²⁵

Momčilo Pavlović

SUPPRESING OF THE POLITICAL PLURALISM IN SERBIA 1945–1948

Summary

On the political scene in Yugoslavia 1945, thirteen political parties was present, not counting the Communist Party of Yugoslavia. On the territory of Serbia there was nine of them. Using their security apparatus, Communist Party closely monitored the activities of the all other parties, and prominent political personalities. According to the Communist standpoint, they were all treated as enemies, despite the fact that work of the parties was enabled by the valid laws. Their main idea was destruction of all political parties and creating the political „unity“ under the Communist Party. Methodolgy used to achive those aims included, creation of the populist movement named Narodni front, supporting the fractions among the memebers inside the parties, and, at the end, open and brutal police repression. Large number of the political figures was not just monitored, but trialed and sentenced to a several years of imprisonment, and some of them even to a death penalties.

²⁵ Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića*, Beograd 2006.